

Praca ludzka w ujęciu
ewangelickiej (luterańskiej)
etyki teologicznej

UNIVERSITY OF OPOLE * FACULTY OF THEOLOGY
THEOLOGICAL COLLECTION OF OPOLE

171

JANUSZ PODZIELNY

Human work in view of the Evangelical (Lutheran) theological ethics

OPOLE 2020

UNIwersytet Opolski * Wydział Teologiczny
Opolska Biblioteka Teologiczna

171

JANUSZ PODZIELNY

Praca ludzka w ujęciu ewangelickiej (luterańskiej) etyki teologicznej

OPOLE 2020

© Copyright by Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego
Opole 2020

Recenzenci: dr hab. Adam Zadroga (KUL)
ks. prof. dr hab. Józef Budniak (UŚ)

ISBN 978-83-65860-57-6

Korekta: Józef Chudalla

Projekt okładki: Wojciech Lippa

Skład komputerowy i redakcja techniczna: Jerzy Bosowski

Na okładce wykorzystano: Claude Mellan, *Mojżesz przed gorejącym
krzakiem*, akwaforta, 1663, Metropolitan Museum of Art,
New York.

Adres: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO
ul. kard. B. Kominka 1a, PL 45-032 Opole
tel. (+48) 77 44 11 502; e-mail: rwwt@uni.opole.pl

Druk: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża
ul. Katedralna 8a, PL 45-007 Opole
tel. (+48) 77 453 94 93; www.wydawnictwo.opole.pl

Wykaz skrótów

- ATD *Das Alte Testament Deutsch*, red. V. HERNTRICH, A. WEISER, Göttingen 1949–
- BK *Biblischer Kommentar. Altes Testament*, red. M. NOTH, S. HERRMANN, H.W. WOLFF, Neukirchen-Vluyn 1960–
- BN „Biblische Notizen”, Salzburg 1976–
- BZ „Biblische Zeitschrift”, Freiburg 1903–1939, Paderborn 1957–
- DenkEKD I/1–2 *Die Denkschriften der Evangelischen Kirche in Deutschland. Frieden, Versöhnung und Menschenrechte*, red. KIRCHENKANZLEI DER EKD, Gütersloh 1978.
- DenkEKD II/1–4 *Die Denkschriften der Evangelischen Kirche in Deutschland. Soziale Ordnung, Wirtschaft, Staat*, red. KIRCHENAMT DER EKD, Gütersloh 1991–1992.
- EK *Encyklopedia Katolicka*, t. I–XX, red. E. GIGILEWICZ [I IN.], Lublin 1973–2014.
- EKD Evangelische Kirche in Deutschland
- EKK *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, red. E. SCHWEIZER, R. SCHNACKENBURG, Zürich – Düsseldorf – Neukirchen-Vluyn 1975–
- EvSL *Evangelisches Soziallexikon. Neuausgabe*, red. M. HONECKER, H. DAHLHAUS, J. HÜBNER, T. JÄHNICHEN, H. TEMPEL, Stuttgart 2001.
- EvStL *Evangelisches Staatslexikon. Neuausgabe*, red. W. HEUN, M. HONECKER, M. MORLOK, J. WIELAND, Stuttgart 2006.
- EvTh „Evangelische Theologie”, München 1934–
- EWNT *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. I–III, red. H. BALZ, G. SCHNEIDER, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1980–1983.

- GDWNT W. BAUER, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, Berlin – New York 1971.
- GGB *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, t. I–VIII, red. O. BRUNNER, W. CONZE, R. KOSELLECK, Stuttgart 1972–1997.
- GRE „Gdański Rocznik Ewangelicki”, Gdańsk 2007–
- GSAT *Geistliche Schriffilesung. Erläuterungen zum Alten Testament für die Geistliche Lesung*, red. H. EISING, H. LUBSCZYK, Leipzig 1969–
- KEw „Kalendarz Ewangelicki”, Cieszyn, Bydgoszcz, Warszawa, Bielsko-Biała 1885–
- KWKL *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 2003.
- LebZ „Lebendiges Zeugnis”, Paderborn 1946–
- MPr „Myśl Protestancka. Kwartalnik społeczno-kulturalny”, Katowice 1997–2004.
- RF „Roczniki Filozoficzne”, Lublin 1948–
- SDE „Studia i Dokumenty Ekumeniczne”, Warszawa 1983–
- SOec „Studia Oecumenica”, Opole 2000–
- STHSO „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, Opole 1968–
- STV „Studia Theologica Varsaviensia”, Warszawa 1963–
- SSHT „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, Katowice 1968–
- THAT *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. I–II, red. E. JENNI, C. WESTERMANN, Gütersloh 1993⁴–1994⁵.
- ThHK *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament*, red. E. FASCHER, J. HERZER, U. SCHNELLE, Berlin – Leipzig 1969–
- TRE *Theologische Realenzyklopädie*, t. I–XXXVI, red. G. KRAUSE, G. MÜLLER, Berlin 1977–2004.
- TWAT *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. I–X, red. G.J. BOTTERWECK, H. RINGGREN, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1970–2000.

- TWNT *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. I–IX, red. G. KITTEL, G. FRIEDRICH, Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz 1966–1973.
- VELKD Vereinigte Evangelisch-Lutherische Kirche Deutschlands
- WA *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe)*, Weimar 1883–
- WABr WA, *Briefwechsel*, Weimar 1883–
- WATi WA, *Tischreden*, Weimar 1883–
- WBC *Word Biblical Commentary*, red. B.M. METZGER, D.A. HUBBARD, G.W. BARKER, Dallas 1989–2014.
- ZEE „Zeitschrift für Evangelische Ethik”, Gütersloh 1957–
- ZKG „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, Stuttgart 1876–
- ZThK „Zeitschrift für Theologie und Kirche”, Freiburg 1891–1899, Tübingen 1900–

Wstęp

Pilności w pracy daj,
gdyż moim to zadaniem,
bym polecenia Twe
wykonał dobrze, Panie.
By każda praca ma
właściwy miała sens,
gdy ją wykonać mam,
daj, by powiodła się¹.

Tych kilka wersów pochodzącej z 1630 r. pieśni kościelnej pt. *O Panie, Boże mój*, autorstwa znanego śląskiego poety oraz pastora luterańskiego Johanna Heermanna (1585–1647), zdaje się najtrafniej streszczać istotę ewangelickiego rozumienia pracy ludzkiej. Chodzi w niej bowiem m.in. o obowiązkowość, oddanie, pilność – a to wszystko w służbie bliźnim oraz w posłuszeństwie Bożym przykazaniom. Nie ulega wątpliwości, że ów etos pracy stanowi od wieków jedną z najbardziej uchwytnych cech tożsamości ewangelików, gdzie, najkrócej mówiąc, dochodzi do połączenia pobożności z pracowitością. Pobożność jest tu formą uwielbienia Boga za Jego dar zbawienia, natomiast wykonywanie codziennej pracy jawi się nie tyle jako smutna konieczność wynikająca z grzechu, ile jako autentyczne powołanie, które nadaje sens ludzkiej egzystencji. Albowiem, jak podkreślał Ojciec Reformacji – Marcin Luter, człowiek został stworzony do pracy, jak ptak do latania, dlatego też nie pracując, nie realizuje on w pełni swego człowieczeństwa.

Niewątpliwie praca stanowi zatem fenomen, który przenika ludzką codzienność. Ona bowiem zabezpiecza utrzymanie życiowe, określa status spo-

---

¹ W oryginale słowa tej pieśni, zatytułowanej *O Gott, du frommer Gott*, brzmią następująco: *Gib, dass ich tu mit Fleiß, was mir zu tun gebühret, wozu mich dein Befehl in meinem Stande führet. Gib, dass ich's tue bald, zu der Zeit, da ich soll, und wenn ich's tu, so gib, dass es gerate wohl.* Por. *O Gott, du frommer Gott*, <https://www.liederdatenbank.de/song/1630> (20.02.2020); *Johann Heermann*, <https://www.biografie-niemieckie.pl/h/6894-johann-heermann> (20.02.2020).

leczny, kształtuje tożsamość oraz integruje ludzi w ramach społeczności. Praca ma też dość jasny cel, służąc przede wszystkim zdobyciu środków do życia dla siebie, swego otoczenia, a także całego społeczeństwa.

Tradycja biblijna oraz wyrosła z niej chrześcijańska nauka społeczna jest w tym kontekście bardzo jednoznaczna, mówiąc o szansie każdej osoby ludzkiej na rozwój otrzymanych od Boga talentów oraz wniesienia w ten sposób swego wkładu na rzecz powiększenia dobra wspólnego. Nie może to jednak prowadzić do przeciążenia człowieka pracą, wszak jej granicę stanowi odpoczynek. W całej tradycji chrześcijańskiej akcentuje się więc doniosłe znaczenie roztropnie realizowanej podczas życia ludzkiego aktywności. Co ciekawe, sami teologowie ewangelicy podkreślają czasem zbieżność, gdy idzie o wysokie uznanie dla pracy człowieka, czego przykładem mogą być podobne wypowiedzi na ten temat Marcina Lutera i Jana Pawła II².

Nie ulega wątpliwości, że od początku – zarówno w ramach teologii katolickiej, jak i ewangelickiej – podejmowana była refleksja nad tak ważnym dla każdego człowieka zjawiskiem, jakim jest praca. Oczywiście trudno jest dziś mówić o jednej, chrześcijańskiej nauce społecznej, reprezentatywnej dla wszystkich konfesji. Poszczególne Kościoły chrześcijańskie różnią się bowiem swym podejściem do konkretnych kwestii społeczno-etycznych (jak np. aborcja, antykoncepcja, rozwody, związki homoseksualne, eutanazja). Te różnice prowadziły niejednokrotnie w przeszłości, a także obecnie, do rozmaitych sporów i nieporozumień międzywyznaniowych, co z całą pewnością jawi się jako poważne źródło zgorzienia i antyświadectwa dla świata. Nie do przecenienia pozostaje więc w tym kontekście wielostronny dialog ekumeniczny, trwający zwłaszcza od II Soboru Watykańskiego, który, prócz poszukiwania jedności na płaszczyźnie dogmatycznej, winien również obejmować sferę moralną. Wyraźnie zwracał na to uwagę już papież Jan Paweł II, który nawiązując do soborowego dekretu *Unitatis redintegratio*, podkreślał, iż ekumeniczna refleksja dotycząca płaszczyzny etycznej staje się coraz pilniejsza w naszych czasach. Albowiem „wielu spośród chrześcijan nie zawsze w ten sam sposób pojmuje Ewangelię (...), co katolicy. W tej rozległej dziedzinie istnieje wielka przestrzeń dla dialogu dotyczącego moralnych zasad Ewangelii i ich zastosowania”³.

---

² Por. W. HUBER, *Christliche Moral und ökonomische Vernunft*, ZEE 50 (2006), s. 4; TENZE, „Der Mensch ist zur Arbeit geboren wie der Vogel zum Fliegen...” – *Hat das protestantische Arbeitsethos noch eine Zukunft?* – *Wittenberger Sonntagsvorlesung* (22.04.2007), https://www.ekd.de/070422_huber_wittenberg.htm (20.02.2020).

³ JAN PAWEŁ II, *Encyklika „Ut unum sint”*, Watykan 1995, nr 68; por. SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Dekret o ekumenizmie „Unitatis redintegratio”*, Watykan 1964, nr 23, w: TENZE, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst łacińsko-polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2008, s. 331–332.

Problematyka moralna jako przedmiot dyskusji teologicznych w ramach dialogu ekumenicznego obejmuje z całą pewnością bardzo szeroki obszar tematyczny. Istotna jest tu przede wszystkim analiza samych podstaw rozumienia moralności w relacji do całości życia chrześcijańskiego oraz jej odniesienia do fundamentalnej postawy wiary (relacja *credenda – agenda*). Poza tym ważną część debat ekumenicznych między rozłączonymi Kościołami chrześcijańskimi powinny stanowić konkretne zagadnienia społeczno-etyczne, których rozbieżne oceny wymagają wyjaśnień i uzgodnień. Istnieje bowiem „pilna potrzeba, by Kościoły wspólnie znalazły sposoby podejścia do kontrowersyjnych spraw moralnych”⁴. Fakt ten potwierdza również kard. Kurt Koch, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan, zdaniem którego największe wyzwania dla dialogu ekumenicznego mają dziś nie tyle charakter doktrynalny, ile głównie etyczny. Konieczne są zatem starania na rzecz jedności chrześcijan na płaszczyźnie etycznej, w obszarze nie tylko wiary, ale i działania, ponieważ bez tego niemożliwa jest tak potrzebna współczesnemu światu dobra ewangelizacja. Ona zaś najlepiej realizuje się w praktyce przez dawanie wspólnego świadectwa w obliczu wielorakich, często bolesnych oraz skomplikowanych problemów społecznych czy etycznych. Ważna więc – zarówno dla katolików, jak i ewangelików – wydaje się w związku z tym ekumeniczna etyka społeczna, jaką należy postrzegać przede wszystkim jako etykę odpowiedzialności, która w oparciu o orędzie Biblii stara się odpowiadać na wyzwania obecnych czasów. Jako wspólne zadanie Kościołów chrześcijańskich jawi się wobec tego wskazywanie konkretnych kryteriów, dzięki którym może zaistnieć odpowiedzialne społeczeństwo, charakteryzujące się odwagą życia pochodzącą z wiary⁵.

W tym kontekście temat pracy ludzkiej, mimo iż nie wzbudza tak wielu kontrowersji, jak przykładowo zagadnienia z zakresu bioetyki lub etyki seksualnej, powinien jednak znajdować się we wspólnym obszarze zainteresowań

---

⁴ WSPÓLNA GRUPA ROBOCZA ŚWIATOWEJ RADY KOŚCIOŁÓW I KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO, *Dialog ekumeniczny na temat kwestii moralnych. Potencjalne źródła wspólnego świadectwa lub podziału. Dokument studyjny (1995)*, tłum. I. Czaczkowska, SDE 12 (1996) nr 2, s. 125; POŁ. RAT DER EKD, *Ökumene im 21. Jahrhundert. Bedingungen – theologische Grundlegungen – Perspektiven*, Hannover 2015, s. 14–15, 40–41, 74–75, 78–79.

⁵ POŁ. S. NOWOSAD, *Moralność w dialogu ekumenicznym*, w: TENŻE, *Moralne konsekwencje wiary. Szkice ekumeniczne i protestanckie*, Lublin 2016, s. 58–72; K. KOCH, *Sviluppi ecumenici e nuove sfide*, „Studi Ecumenici” 29 (2011), s. 197–198; T. STROHM, »Verantwortliche Gesellschaft« – Eine Zukunftsvision ökumenischer Sozialethik?, ZEE 44 (2000), s. 209–211; W. THÖNISSEN, »... zum Leben ermutigen«. Perspektiven und Impulse für eine ökumenische Sozialethik aus christlichem Glauben, ZEE 45 (2001), s. 109–110, 115–116; U.H.J. KÖRTNER, *Auf dem Weg zu einer ökumenischen Soziallehre? Evangelische Kirchen vor neuen sozialen Herausforderungen*, ZEE 51 (2007), s. 164–165.

teologów chrześcijańskich różnych wyznań. Teologia i etyka – zarówno katolicka, jak i ewangelicka – zмага się bowiem ciągle z problemem właściwego umiejscowienia pracy w życiu człowieka wierzącego. Przypomina o tym dość często również papież Franciszek, stwierdzając m.in., że obserwowany aktualnie w niektórych rejonach świata brak pracy, zwłaszcza wśród ludzi młodych, odbiera godność i pełnię życia oraz wymaga stanowczej reakcji. Niespotykana wcześniej jest też skala i prędkość mnożenia się nierówności. Trzeba więc zaproponować sprawiedliwe i solidarne rozwiązania przeciwko systemowi ekonomicznemu, który w centrum nie umieszcza mężczyzny i kobiety, ale bożka – pieniądź. Papież dodaje w związku z tym, że praca musi być wolna, kreatywna, zakładająca uczestnictwo i solidarna. Tymczasem zbyt często ulega ona dziś różnym naciskom – czy to ze strony drugiej osoby, organizacji, czy też ekonomii, która zmusza wielu ludzi do niegodnej działalności, która jest sprzeczna z pięknem stworzenia i jego harmonii⁶. Można zaryzykować stwierdzenie, iż sporo z powyższych postulatów papieża Franciszka jest dziś aktualnych również w ramach ewangelickiej etyki teologicznej. Wielu teologów i etyków tego wyznania dostrzega bowiem podobne zagrożenia, które wskutek zachodzących w dzisiejszym świecie zjawisk – zwłaszcza laicyzacji, sekularyzacji, a także digitalizacji, informatyzacji – prowadzą niejednokrotnie do wyobcowania człowieka oraz zaburzenia jego relacji do świata pracy. Interesującą odpowiedzią na te wyzwania współczesnych czasów zdaje się proponować właśnie ewangelicki etos pracy, który szczególnie w dość jednolitej konfesyjnie Polsce nie jest ciągle zbyt dobrze znany.

Wydaje się, iż niniejsza monografia wychodzi naprzeciw tym brakom. Jej przedmiot stanowi bowiem wizja pracy ludzkiej, jaka ukazuje się w ujęciu ewangelickiej – a dokładniej rzecz ujmując – luterańskiej etyki teologicznej. Warto bowiem zaznaczyć, że Marcin Luter oraz jego następcy nieco inaczej postrzegali etos pracy niż Jan Kalwin i wywodzący się od niego ewangelicyzm reformowany. Celem tej książki jest zatem ukazanie szeroko rozumianego zagadnienia pracy człowieka w aspekcie, jaki wyznacza etyka Kościołów ewangelickich (luterańskich). Należy wspomnieć w tym kontekście, że nazwa „ewangelicka etyka teologiczna” przyjęła się w większości Kościołów tego wyznania jako określenie nauki będącej przedsięwzięciem eklezyjalnym,

---

⁶ Por. FRANCISZEK, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium”*, Watykan 2013, nr 192; TENZE, *Discorso alle ACLI (Associazioni Cristiane Lavoratori Italiani) in occasione del 70° anniversario di fondazione (23.05.2015)*, http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/may/documents/papa-francesco_20150523_acli.html (20.02.2020); TENZE, *Katecheza: Praca daje godność (19.08.2015)*, http://www.vatican.va/content/francesco/pl/audiences/2015/documents/papa-francesco_20150819_udienza-generale.html (20.02.2020).

która podejmuje refleksję nad etosem i moralnością w świetle Objawienia Bożego. Trzeba ją głównie odróżniać od etyki filozoficznej, jakiej brakuje tego istotnego odniesienia do Boga oraz związku z Kościołem. Istotę ewangelicznej etyki teologicznej stanowi więc jej oparcie na nauce o Bogu, tzn. na teologii. Dzięki temu istnieje w owej etyce świadomość zakorzenienia w całej tradycji chrześcijańskiej, co oznacza, że wyrasta ona z życia jednego, świętego, katolickiego i apostołskiego Kościoła. Podejmując różne problemy moralne, etyka ta odwołuje się nade wszystko do Pisma Świętego, a także do historycznych wyznań wiary, jak i wyznań, jakie stawia przed Kościołem współczesny świat. W ewangelicznej etyce teologicznej chodzi zatem o trzy podstawowe punkty odniesienia: Biblię, *credo* Kościoła oraz znaki czasu, co ma zasadnicze znaczenie, gdy idzie o omówienie każdej szczegółowej kwestii etycznej, w tym także ewangelickiego etosu pracy.

Nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż ciągle brakuje na rynku polskim monografii na temat pracy ludzkiej w ujęciu ewangelicznej etyki teologicznej. Istnieją wprawdzie nieliczne artykuły naukowe lub rozdziały książek, które odnoszą się do tej problematyki. Niemniej jednak są to zazwyczaj opracowania dość ogólne bądź poruszające ten temat niejako przy okazji podejmowania innych zagadnień. Na uwagę zasługują w tym kontekście pozycje m.in. A. Jaguckiego, C. Królewicza, B. Milerskiego, M.J. Uglorza, czy też szersze opracowania z zakresu etyki ewangelicznej autorstwa W. Benedyktowicza lub M. Hintza⁷. Zwłaszcza tego ostatniego autora należy dziś uznać za najbardziej znanego etyka ewangelickiego w Polsce. Mimo wszystko niewielka ilość polskich źródeł dotyczących ewangelickiego etosu pracy sprawia, że koniecznym będzie odwołanie się do publikacji obcojęzycznych, przede wszystkim niemieckich. Albowiem na tym rdzennym obszarze Reformacji etyka ewangelicka (w szczególności luteraska) pozostaje od lat najlepiej rozwinięta⁸.

---

⁷ Por. A. JAGUCKI, *Coś na temat etosu pracy*, „Zwiastun” (1992) nr 17, s. 275–277; C. KRÓLEWICZ, *Etyka życia gospodarczego*, KEW 113 (1999), s. 224–234; B. MILERSKI, *Etos pracy jako postać świadomości protestanckiej*, GRE 3 (2009), s. 55–67; M.J. UGLORZ, *Ewangelicki etos pracy w kontekście śląskości oraz integralnie pojmowanej ekonomii*, w: *Ku Słowu, ku Kościołowi, ku światu. Księga pamiątkowa ofiarowana Arcybiskupowi Jeremiaszowi (Janowi Anchimiukowi) w 70. rocznicę urodzin*, red. K. WOJCIECHOWSKA, W. KONACH, Warszawa 2013, s. 587–603; W. BENEDYKTOWICZ, *Co powinniśmy czynić. Zarys ewangelickiej etyki teologicznej*, Warszawa 1993²; M. HINTZ, *Chrześcijańskie sumienie. Rozważania o etyce ewangelickiej*, Katowice 2006; TENŻE, *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny. Studium historyczno-systematyczne*, Warszawa 2007; TENŻE, *Teologiczne aspekty ewangelickiego etosu pracy*, GRE 3 (2009), s. 29–43.

⁸ Trzeba wspomnieć w tym miejscu o wydawanym od 1957 r. w Niemczech czasopiśmie „Zeitschrift für Evangelische Ethik”, które poświęcone jest wprost zagadnieniom z zakresu etyki ewangelickiej. Istnieje poza tym wiele podręczników tej etyki oraz opracowań monograficznych, dotyczących problematyki pracy ludzkiej. Por. M. HONECKER, *Grundriß der Sozialethik*,

Nie ulega wątpliwości, iż podstawowy materiał źródłowy, konieczny do zrealizowania celu badawczego niniejszej monografii, wynika w dużej mierze z samej specyfiki ewangelickiej etyki teologicznej. Pierwszym oraz najważniejszym źródłem będzie więc Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, w szczególności zaś opracowania Biblii w językach oryginalnych oraz jej ekumeniczne wydanie w języku polskim. Oprócz Pisma Świętego ważnym źródłem, z którego czerpie swą treść ewangelicka myśl społeczno-etyczna, będą kościelne księgi wyznaniowe, zwane też symbolicznymi. Zgodnie z podjętym tematem chodzić tu będzie, oczywiście, o luterzańskie księgi wyznaniowe, a także o pisma Ojca Reformacji, który stanowi swego rodzaju korzeń tradycji ewangelickiej. Do refleksji Marcina Lutra odwołują się bowiem często współcześni teologowie i etycy ewangeliccy. Poza tym jego wypowiedzi przywoływane są nieraz w dokumentach poszczególnych Kościołów tego wyznania. Mimo iż teksty te nie mają charakteru *Magisterium Ecclesiae*, to jednak odnosząc się do kwestii społecznych lub etycznych, tworzyć będą również cenny materiał źródłowy, niezbędny dla przedstawienia integralnego spojrzenia na ewangelicki (luterński) etos pracy. Zasadnicze znaczenie będą miały w tym kontekście nade wszystko katechizmy, memoranda oraz różnej rangi dokumenty opracowane przez niezwykle prężnie działający od kilkudziesięciu lat Ewangelicki Kościół w Niemczech (niem. *Evangelische Kirche in Deutschland*)⁹. Należy dodać, że obok wyżej wyszczególnionych źródeł głównych, wartościowe okażą się również źródła pomocnicze, zwłaszcza zaś katolickie dokumenty soborowe oraz papieskie, które pomogą osadzić analizowaną w książce problematykę w szerszym, ekumenicznym kontekście.

Berlin – New York 1995; U.H.J. KÖRTNER, *Evangelische Sozialethik. Grundlagen und Themenfelder*, Göttingen 2008²; W. HUBER, *Ethik. Die Grundfragen unseres Lebens von der Geburt bis zum Tod*, München 2016; R. KRAMER, *Arbeit. Theologische, wirtschaftliche und soziale Aspekte*, Göttingen 1982; M. ROHLOFF, *Vom Herrschen zum Teilen. Ethische Konzeptionen einer Theologie der Arbeit*, Neukirchen-Vluyn 1997; A. PAWLAS, *Die lutherische Berufs- und Wirtschaftsethik. Eine Einführung*, Neukirchen-Vluyn 2000; T. MEIREIS, *Tätigkeit und Erfüllung. Protestantische Ethik im Umbruch der Arbeitsgesellschaft*, Tübingen 2008; M. JUNG, *Entgrenzung und Begrenzung von Arbeit*, Berlin 2012; S. BEHRENDT, *Evangelische Unternehmensethik. Theologische, kirchliche und ökonomische Impulse für eine explorative Ethik geschöpflichen Lebens*, Stuttgart 2014.

⁹ Ewangelicki Kościół w Niemczech (EKD), skupiający aktualnie ponad 21 mln niemieckich ewangelików, opublikował już kilkaset dokumentów, wśród których sporo dotyczyło etyki społecznej. Poruszano w nich m.in.: kwestie własności i odpowiedzialności, sytuację wypędzonych, problem pomocy w rozwoju ekonomicznym, zagadnienia z zakresu etyki seksualnej, praw człowieka, etyki pokoju, relacji Kościoła i demokracji, ochrony środowiska, a także problematyki bioetycznej. Por. U.H.J. KÖRTNER, *Grundzüge und Traditionen evangelischer Sozialethik*, w: TENZE, I. GABRIEL, A.K. PAPADEROS, *Perspektiven ökumenischer Sozialethik. Der Auftrag der Kirchen im größeren Europa*, Mainz 2006², s. 275–278.

Metoda zastosowana do realizacji celu tej monografii, czyli zaprezentowania fenomenu pracy ludzkiej w ujęciu ewangelickiej (lutrańskiej) etyki teologicznej, będzie składała się z kilku etapów. Wynika to głównie z samej specyfiki podjętego tematu oraz zgromadzonych źródeł. Pierwszorzędne znaczenie będzie tu zatem mieć, zgodnie z zasadami etyki ewangelickiej, odpowiednie podejście do źródłowych tekstów Pisma Świętego, odnoszących się do tematyki pracy. Wiąże się to m.in. z koniecznością zastosowania analizy egzegetycznej wyselekcjonowanych perykop, która doprowadzi do wydobycia autentycznego sensu tekstu biblijnego. Oprócz egzegezy w niniejszej książce zostaną również wykorzystane elementy metody filologicznej oraz historycznej, które pozwolą umieścić badaną problematykę we właściwym kontekście czasowym. Analizie poddane zostaną więc wybrane teksty Ojców Kościoła i średniowiecznych teologów, a nade wszystko pisma etyczne Marcina Lutra oraz współczesne dokumenty czy opracowania dotyczące ewangelickiego etosu pracy. Wszystkie te działania umożliwią z kolei zredagowanie monografii w oparciu o wcześniej przyjęty plan, czyli dokonanie syntezy.

Struktura niniejszej książki składać się będzie z trzech zasadniczych rozdziałów. Układ ten uwarunkowany jest w dużej mierze przez tradycję ewangelickiej rozprawy teologicznej, w której formułowanie sądów winno być poprzedzone odwołaniem się do materiału biblijnego oraz własnego dziedzictwa, w szczególności zaś do fundamentalnych założeń Ojca Reformacji – Marcina Lutra.

W pierwszym rozdziale, przybliżającym biblijne rozumienie pracy, zostanie zatem przeprowadzona analiza egzegetyczna wybranych tekstów Pisma Świętego, które dotyczą problematyki pracy człowieka. W tym celu ważną pomoc stanowią będą przede wszystkim komentarze biblijne oraz monografie lub artykuły naukowe znanych teologów i egzegetów ewangelickich. Chodzi głównie o to, aby odnaleźć najistotniejsze wyznaczniki aktywności ludzkiej, które zostały wyrażone w zamyśle Bożym, zarówno w Starym, jak i w Nowym Testamencie. Pismo Święte jest bowiem pierwszorzędnym źródłem wiary i życia każdego ewangelika (łac. *norma normans*). Biblijna wizja pracy ludzkiej stanowi zaś w tym kontekście podstawową przesłankę, w oparciu o którą będzie można zobaczyć, czy i w jakim stopniu ewangelicko-lutrański etos pracy zgodny jest z tym najgłębszym źródłem wiary chrześcijańskiej.

Drugi rozdział niniejszej monografii ukierunkowany będzie nade wszystko na analizę pism Marcina Lutra, które po Biblii stanowią jedno z najważniej-

szych źródeł teologii i etyki ewangelickiej. Ojciec Reformacji był bowiem autorem wielu tekstów, które, oprócz stojącej na pierwszym miejscu tematyki dogmatycznej, odnosiły się nieraz do rozmaitych kwestii etycznych, w tym również do etosu pracy. Należy nadmienić, że niektóre z pism Lutra nabrały z czasem charakteru oficjalnego stanowiska Kościoła, wchodząc w skład tzw. ksiąg wyznaniowych luteranizmu. Zaprezentowane w tym rozdziale Lutrowe podejście do pracy ludzkiej, uwarunkowane w dużej mierze przedreformacyjną nauką społeczną Kościoła katolickiego, jak również osobistymi doświadczeniami etyczno-gospodarczymi Ojca Reformacji, pozwoli osadzić analizowaną w tej książce problematykę w odpowiednim kontekście historycznym i kulturowym.

W trzecim i ostatnim rozdziale niniejszej monografii będzie zaprezentowane współczesne podejście etyki ewangelickiej do fenomenu pracy. Wpierw zostaną ukazane teologiczne aspekty tej problematyki w postaci refleksji czterech znanych teologów i etyków ewangelickich (A. Ritschla, K. Bartha, D. Sölle, G. Brakelmanna) na temat pracy ludzkiej. Następnie zaś przybliżone będzie przesłanie najważniejszych wypowiedzi eklesjalnych, przede wszystkim dokumentów Ewangelickiego Kościoła w Niemczech, gdy idzie o tematykę pracy człowieka. Ta część rozważań stanowić będzie niejako punkt kulminacyjny całej książki. Współczesne postulaty teologów i Kościołów ewangelickich odnośnie do etosu pracy zostaną tu bowiem skonfrontowane z zaprezentowanym w poprzednich rozdziałach, wyznaniowym fundamentem ewangelicyzmu, czyli z Pismem Świętym, a także wypowiedziami Marcina Lutra.

Human work in view of the Evangelical (Lutheran) theological ethics

Summary

Work is undoubtedly a phenomenon which permeates the daily life of every person. It is work that enables us to make our living, determines our social status, shapes our identity and integrates us into the community. Since the very beginning, the Christian tradition has emphasized the great importance of prudent activity, which continues throughout human life. Obviously, nowadays it would be hard to talk about a social teaching common for all Christianity. Individual Churches have different approaches towards specific social and ethical matters. In this context, the subject of human work, even though it is not as controversial as issues related to bioethics or sexual ethics, should remain present in the common field of interest to Christian theologians of different denominations. Processes that are happening in today's world, especially secularization, but also digitization and computerization, often lead to alienation and distort people's attitude towards the world of work. It seems that an interesting answer to these challenges of contemporary times is proposed by the Evangelical work ethics, which is not very well known in Poland.

This monograph is striving to face up to these shortcomings. Its subject is human work from the perspective of Evangelical or, more specifically, Lutheran theological ethics. It is worth noting that Martin Luther and his successors usually saw work ethos differently than John Calvin and the Reformed tradition established by him. Therefore, the aim of this book is to show broadly defined human work within the scope determined by the ethics of Evangelical (Lutheran) Churches. To achieve this research aim, it is necessary to refer to sources which stem from the very nature of this ethics. These are, in particular: The Old and the New Testament, the Reformation Father's texts

with Lutheran symbolical books and contemporary documents of Evangelical Churches (mostly the Evangelical Church in Germany).

The structure of this book consists of three key chapters. Taking into account the principle of *sola scriptura*, which is fundamental to Evangelical theological ethics, the first chapter discusses the Biblical understanding of work. On the basis of analyses made by Evangelical exegetes and theologians, it needs to be emphasized that in the Bible work appears as an obvious part of human life, which is related to the creative command (mandate) from God. It does not refer solely to gainful activity, but every activity of man which is consistent with his nature, meaning that it is also connected with rest. Moreover, in the Bible we can notice the ambivalent nature of work that manifests itself in a tension between a blessing and a curse, which has accompanied human activity since original sin. Ultimately, it is God's grace that triumphs. It is also the foundation of hope for human work. To conclude, it can be said that the Bible frequently emphasizes respect towards work, but it is never treated as the only purpose or meaning of human existence.

The second chapter of this monograph concerns the theological and ethical reflection of Martin Luther on human work, so the subject of research is put in an appropriate historical and religious context. It needs to be noted that even pre-Reformation social teaching of the Church (back to Antiquity and the Middle Ages) frequently referred to the problem of human work. The views on this topic expressed at that time were to some extent adopted by the Father of Reformation, but he changed them somewhat over time. Most importantly, Luther relied on his personal and family experiences and enhanced the value of work, which in his view outstripped even monastic asceticism and contemplation. As one of the fundamental "orders of creation", work is in fact grateful service to God and one's neighbours, to which every human being is called. Without a doubt, it is this very perception of professional work as vocation (German *Berufung*) that should be regarded as the most characteristic and innovative aspect of Luther's work ethos. It is worth adding that in his writings, the Reformer from Wittenberg often criticised not only indolence and laziness, but also greed and fraud. To conclude, one could risk a statement that in his reflections on work, the Father of Reformation proposes a "golden mean", because he identifies human activity neither with gloomy asceticism nor with an unrestrained pursuit of profit.

The third and last chapter of this book presents the contemporary approach of Evangelical ethics towards the phenomenon of work. In the first place, it discusses the theological aspects of this problem, i.e. the reflections on human

work by several famous Evangelical theologians and ethicists (A. Ritschl, K. Barth, D. Sölle, G. Brakelmann). Then, readers will become familiar with the message of the most important ecclesial statements, especially the documents of the Evangelical Church in Germany, related to the issue of human work. To conclude, it needs to be noted that the claims which are currently expressed in Evangelical work ethics generally coincide with the message of the Bible and the thoughts of the Father of Reformation. Of course, not all principles of Luther's work ethics can be directly applied in current social and economic life. This is why it is often necessary to revise and adjust his classical Evangelical work ethos to contemporary reality. Nevertheless, work has been and still is understood by Evangelicism as service to God and one's neighbours. It is characterized by dignity not so much because of its final result, but because of the way of thinking about it, as well as the bond between God and the person who performs work. Therefore, the most important characteristics of good work from the perspective of Evangelical (Lutheran) theological ethics are e.g. cooperation (vocation) related to individuals and their talents; fair tangible and intangible remuneration (recognition); the sense of being a part of a whole (participation) and the principle of looking for a consensus in conflict situations (community). In this sense, work is nothing else than making love visible.

Keywords: work, Evangelical theological ethics, Martin Luther, Evangelical and Lutheran work ethos

Menschliche Arbeit angesichts der evangelischen (lutherischen) theologischen Ethik

Zusammenfassung

Die Arbeit stellt zweifellos ein Phänomen dar, das in den Alltag jedes Menschen eindringt. Die Arbeit gewährleistet den Unterhalt, bestimmt den sozialen Status, gestaltet die Identität und integriert in Rahmen der zwischenmenschlichen Gemeinschaft. In der christlichen Tradition wird demzufolge von Anfang an die erhebliche Bedeutung der lebenslang vernünftig umgesetzten Aktivität hervorgehoben. Es ist selbstverständlich heute schwer über die für das gesamte Christentum gemeinsame Soziallehre zu sprechen. Einzelne Konfessionen unterscheiden sich nämlich in der Einstellung gegenüber bestimmten sozialetischen Fragen. In diesem Zusammenhang soll die Frage der menschlichen Arbeit nach wie vor im gemeinsamen Interessenkreis der christlichen Theologen verschiedener Konfessionen sein, obwohl diese Frage nicht so kontrovers ist, wie z.B. Fragen im Bereich der Bioethik oder Sexualethik. Die in der heutigen Welt vorkommenden Prozesse, insbesondere Verweltlichung, Säkularisierung sowie Digitalisierung, Informatisierung – führen nämlich häufig zur Entfremdung des Menschen und zur Störung seines Verhältnisses zur Arbeitswelt. Offenbar bietet die evangelische Arbeitsethik, die in Polen noch nicht sehr bekannt ist, eine interessante Antwort auf diese Herausforderungen der heutigen Zeit.

Mit dieser Monographie, deren Gegenstand die menschliche Arbeit im Sinne der evangelischen – genauer – lutherischen theologischen Ethik ist, wird versucht, diesen Mängeln gerecht zu werden. Es ist hervorzuheben, dass Martin Luther und seine Nachfolger das Arbeitsethos anders als Johannes Calvin und der von ihm kommende Calvinismus betrachtet haben. Das Ziel dieses Buches ist die Darstellung der umfassenden Frage der menschlichen Arbeit unter dem Aspekt, der durch die Ethik der evangelischen (luthe-

rischen) Kirchen festgelegt wird. Um das Forschungsziel zu erreichen, ist es erforderlich, auf die Quellen Bezug zu nehmen, die grundsätzlich aus dem spezifischen Charakter dieser Ethik folgen. Das sind hauptsächlich: Heilige Schrift des Alten und Neuen Testaments, Texte des Vaters der Reformation samt symbolischen Büchern der lutherischen Kirche und gegenwärtige Dokumente der evangelischen Kirche (vor allem der Evangelischen Kirche in Deutschland).

Die Struktur des Buches setzt sich aus drei Hauptkapiteln zusammen. Unter Berücksichtigung des grundlegenden Prinzips der evangelischen theologischen Ethik *sola scriptura*, wird im ersten Kapitel der biblische Sinn der Arbeit besprochen. Auf Basis der Analysen der evangelischen Exegeten und Theologen ist hervorzuheben, dass die Arbeit in der Heiligen Schrift als ein offensichtlicher Teil des menschlichen Lebens erscheint und mit dem schöpferischen Auftrag (Mandat) Gottes verbunden ist. Mit der Arbeit wird nicht nur die Erwerbstätigkeit gemeint, sondern jede Aktivität des Menschen, die im Einklang mit der menschlichen Natur steht und somit mit der Erholung verbunden ist. In der Bibel kann man überdies einen ambivalenten Charakter der Arbeit beobachten, dessen Symptom eine Spannung zwischen Segen und Fluch ist, der die menschliche Aktivität begleitet, seitdem die Ursünde begangen worden ist. Den endgültigen Erfolg hat aber die Gnade Gottes, die zugleich die Hoffungsgrundlage für die menschliche Arbeit ist. Zusammenfassend kann man feststellen, dass in der Heiligen Schrift der Respekt vor der Arbeit mehrmals betont wird, aber die Arbeit nie als der einzige Sinn bzw. Zweck der menschlichen Existenz betrachtet wird.

Das zweite Kapitel dieser Monografie bezieht sich auf die theologisch-ethische Reflexion von Martin Luther hinsichtlich der menschlichen Arbeit, wodurch die geforschte Problematik in einen entsprechenden historischen und konfessionellen Hintergrund versetzt wird. Es ist nämlich hervorzuheben, dass bereits in Rahmen der Soziallehre der Kirche vor der Reformation (im Altertum und Mittelalter) auf die Frage der menschlichen Arbeit mehrmals Bezug genommen wurde. Die damaligen diesbezüglichen Überzeugungen wurden einigermaßen durch den Vater der Reformation übernommen und um einige Änderungen ergänzt. Luther stärkt die Rolle der Arbeit, wobei er auf persönlichen und familiären Erfahrungen basiert, und ist der Auffassung, dass die Arbeit sogar die Ordensaskese oder Kontemplation übertrifft. Die Arbeit, als eine der grundlegenden „Schöpfungsordnungen“, ist hier der dankbare Dienst an Gott und die Nächsten, zu welchem jeder Mensch berufen ist. Zweifellos soll eben diese Einstellung zur beruflichen Tätigkeit als Berufung für

den kennzeichnendsten und innovativsten Aspekt des Arbeitsethos von Luther gehalten werden. Es soll betont werden, dass der Reformator aus Wittenberg in seinen Werken sowohl die Eitelkeit und Faulheit, als auch die Habsucht und Unterschlagung kritisiert. Als Schlussfolgerung kann die Behauptung gewagt werden, dass der Vater der Reformation in seinen Reflexionen über die Arbeit eine Art des „goldenen Mittels“ nennt, weil er die Aktivität des Menschen weder mit einer düsteren Aszese noch mit einem unkontrollierten Streben nach Gewinn identifiziert.

Im dritten, letzten Kapitel des Buches wird die gegenwärtige Einstellung der evangelischen Ethik zum Phänomen der Arbeit dargestellt. Zuerst werden hier die theologischen Aspekte dieser Problematik in Form der Reflexion einiger bekannten evangelischen Theologen und Ethiker (A. Ritschl, K. Barth, D. Sölle, G. Brakelmann) über die menschliche Arbeit präsentiert. Nachfolgend wird die Botschaft der wichtigsten kirchlichen Äußerungen, hauptsächlich der Dokumente der Evangelischen Kirche in Deutschland im Bereich der Frage der menschlichen Arbeit, nähergebracht. Zusammenfassend soll betont werden, dass die aktuell in Rahmen des evangelischen Arbeitsethos geäußerten Postulate mit der Botschaft der Bibel und den Reflexionen des Vaters der Reformation übereinstimmend sind. Selbstverständlich nicht alle Grundsätze der Berufsethik von Luther können heute unmittelbar auf das sozial-wirtschaftliche Leben transponiert werden. Daher ist häufig eine Revision und Anpassung dieses klassischen evangelischen Arbeitsethos an das gegenwärtige Leben erforderlich. Die Arbeit war und ist jedoch in der evangelischen Kirche als der Dienst an Gott und die Nächsten verstanden. Die Arbeit zeichnet sich durch die Würde nicht nur wegen des Endeffektes, sondern wegen der Denkweise und des Verhältnisses der die Arbeit ausübenden Person zu Gott aus. Die wichtigsten Merkmale der guten Arbeit im Sinne der evangelischen (lutherischen) theologischen Ethik sind u.a. Kooperation in Bezug auf Personen und ihre Fähigkeiten (Berufung); gerechte, materielle und nicht materielle Vergütung (Anerkennung); Gefühl, ein Teil des Ganzen zu sein (Teilnahme) und Prinzip der Suche nach einem Konsens in Konfliktsituationen (Gemeinschaft). In diesem Sinne ist die Arbeit nichts anderes als die Liebe sichtbar zu machen.

Schlüsselwörter: Arbeit, evangelische theologische Ethik, Martin Luther, evangelisch-lutherisches Arbeitsethos.

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wstęp	9
Rozdział I	
Biblijne rozumienie pracy	17
1. Praca w Starym Testamencie	19
1.1. Fundament starotestamentalnej refleksji o pracy	19
1.2. Cienie i blaski pracy człowieka w Starym Testamencie	32
2. Nowotestamentalna wizja pracy	41
2.1. Nauczanie Ewangelii	42
2.2. Wypowiedzi św. Pawła	51
Rozdział II	
Praca w teologiczno-etycznej refleksji Ojca Reformacji	61
1. Teologiczno-historyczne uwarunkowania namysłu Lutra odnośnie do pracy	62
1.1. Zarys przedreformacyjnego nauczania Kościoła o pracy ludzkiej	63
1.2. Praca w życiu Marcina Lutra	76
2. Istotne elementy Lutrowego etosu pracy	92
2.1. Wolność jako podstawa etyki	93
2.2. Praca służbą i dziękczynieniem	95
2.3. Praca jako powołanie	101
2.4. Refleksje na temat własności i bogacenia się	109

Rozdział III

Współczesna ewangelicka etyka pracy i jej wymiar teologiczno-eklezyjalny	117
1. Koncepcje pracy ludzkiej w ujęciu wybranych teologów i etyków ewangelickich	119
1.1. Prekursorska etyka pracy Albrechta Ritschla (1822–1889)	120
1.2. Teologia pracy Karla Bartha (1886–1968)	125
1.3. Miłość i praca w teologii stworzenia Dorothee Sölle (1929–2003)	133
1.4. Chrześcijańska etyka pracy Güntera Brakelmanna (1931–)	141
2. Ewangelickie dokumenty kościelne na temat pracy	147
2.1. <i>Dobro wspólne i korzyść własna</i> (1991)	150
2.2. <i>O przyszłość w solidarności i sprawiedliwości</i> (1997)	152
2.3. <i>Sprawiedliwe uczestnictwo</i> (2006)	158
2.4. <i>Działalność gospodarcza</i> (2008)	162
2.5. <i>Solidarność i samostanowienie</i> (2015)	167
Zakończenie	185
Bibliografia	193
Human work in view of the Evangelical (Lutheran) theological ethics Summary	223
Menschliche Arbeit angesichts der evangelischen (lutherischen) theologischen Ethik Zusammenfassung	227